

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ТОЛМАЧОВА Ірина Миколаївна

УДК 373.313.156

**ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЇ КОНТРОЛЮ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.09 – теорія навчання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Лозова Валентина Іванівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Віра Олександрівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри педагогіки і методики початкового
навчання;

кандидат педагогічних наук, професор
Пономарьова Галина Федорівна,
Харківський гуманітарно-педагогічний інститут,
ректор.

Захист відбудеться “13” жовтня 2008 року о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29, ауд. 216.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 215 – В.

Автореферат розісланий “10” вересня 2008 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Штефан Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство має потребу в школі, яка забезпечує підготовку громадян, здатних до удосконалення своєї майстерності в різних галузях протягом усього життя. Розв'язання цього соціального завдання вимагає обґрунтування нової освітньої парадигми, реалізація якої забезпечує гуманізацію навчального процесу і врахування не лише академічних результатів учіння школярів, а й показників їхнього особистісного розвитку.

Витоки цих ідей знаходимо в педагогічній спадщині видатних педагогів та просвітителів минулого. Як відомо, педагог Я. Коменський наголошував на необхідності організації такого навчання, яке відповідало б природі дитини. Ці ідеї знайшли подальший розвиток у працях вітчизняних просвітителів, науковців. Так, Г. Сковорода вважав, що людина повинна визнавати себе як активна творча сила суспільства. О. Духнович пропагував ідеї гуманного ставлення до дитини, здійснення педагогіки ненасильства. Гуманістичні погляди, важливі для української педагогічної науки, висвітлювали Х. Алчевська, П. Грабовський, В. Сухомлинський, Л. Українка, Т. Шевченко та інші.

Аналіз української педагогічної спадщини дозволяє зробити висновок про визначення провідними педагогами і просвітителями минулого ідей значущості особистості дитини, необхідності побудови навчального процесу на гуманістичних принципах. Ці ідеї набувають особливої актуальності на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогіки.

Одним з найважливіших принципів вітчизняної освітньої парадигми є визнання учня суб'єктом навчання. У зв'язку з цим перед науковцями особливо гостро постала проблема пошуку, обґрунтування, розробки та впровадження в шкільну практику таких технологій і методик, які впливають на формування кожного учня як суб'єкта навчальної діяльності вже в молодшому шкільному віці, адже саме в цей період означена діяльність є провідною для школяра.

Максимально відповідають цій вимозі концепції розвивального навчання Л. Занкова, В. Сухомлинського, Д. Ельконіна-В. Давидова, теоретичними засадами яких є основний генетичний закон розвитку вищих психічних функцій людини, положення про “зону найближчого розвитку” і провідну роль навчання в розвитку учня (Л. Виготський); психологічна теорія діяльності, мислення (Г. Костюк, О. Леонт'єв).

Істотною характеристикою розвивального навчання є його двостороння спрямованість. З одного боку, організація навчального процесу передбачає цілеспрямовану роботу вчителя з організації засвоєння учнями досвіду попередніх поколінь, коли вчитель обов'язково здійснює систематичний контроль за оволодінням учнями навчальною діяльністю, а з іншого, – ефективність навчального процесу багато в чому обумовлена ступенем активності та самостійності школярів, що передбачає поєднання контролю вчителя із самоконтролем учнів, тому що тільки в цьому випадку

забезпечується зворотній зв'язок (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Л. Божович, С. Векслер, П. Гальперін, В. Гриньова, В. Давидов, Ю. Зотов, Н. Кувшинов, А. Липкіна, В. Лозова, А. Линда, Г. Никифоров, Л. Охитіна, Г. Пономарьова, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сухомлинський, Д. Хамблін, А. Хуторський, В. Цейтлін, Д. Ельконін, П. Ерднієв та інші).

Здійснення школярами самоконтролю є невід'ємним структурним компонентом процесу учіння, успішність якого залежить від якості оволодіння учнями його мотиваційною та змістовною сторонами.

Формування в учнів умінь самоконтролю в учінні – складна й багатогранна проблема, яка розглядається в різних аспектах: фізіологічному (Б. Ананьєв, П. Анохін, А. Лурія, І. Павлов); психологічному (Г. Абрамова, Л. Берцфаї, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Дусавицький, А. Захарова, О. Леонт'єв, Т. Матис, В. Репкін, В. Романко, Н. Тализіна, Г. Цукерман, Д. Ельконін); педагогічному (Е. Александрова, П. Блонський, О. Воронцов, Л. Назарова, О. Савченко, М. Скаткін, Г. Собієва та інші).

Одним із способів реалізації завдання формування в молодших школярів самоконтролю є підхід, запропонований у системі розвивального навчання Д. Ельконіна–В. Давидова, який передбачає, що обов'язковим структурним елементом навчальної діяльності є навчальна дія контролю, яку відносять до рефлексивних компонентів цієї діяльності.

Процес здійснення навчальної дії контролю в початковій ланці освіти, її привласнення передбачає формування в молодших школярів мотивованого свідомого ставлення до контролю за власною навчальною діяльністю, тобто самоконтролю й умінь його здійснювати.

Визначена проблема вимагає розв'язання певних суперечностей між потребами суспільства в громадянах, що прагнуть до саморозвитку, і відсутністю розробленої дидактичної системи реалізації цього завдання, між особистісними потребами школярів у самореалізації й відсутністю умов для їх задоволення.

Актуальність, теоретичне і практичне значення зазначеної проблеми, недостатність наукових розробок, спрямованих на її вирішення, необхідність розв'язання існуючих суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Формування навчальної дії контролю у молодших школярів”**.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної наукової теми кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди “Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах” (РК 20019900414). Тема дослідження затверджена рішенням Ученої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 5 від 25 грудня 2006 р.) та погоджена з Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2007 р.).

Мета дослідження – виявити ефективність впровадження розробленої і

науково обґрунтованої дидактичної системи формування навчальної дії контролю як умови успішності навчальної діяльності молодших школярів.

Об'єкт дослідження – навчальна діяльність учнів молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – дидактична система формування навчальної дії контролю у молодших школярів.

Відповідно до мети, об'єкту, предмету визначено основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми самоконтролю як компоненту процесу учіння молодших школярів у психолого–педагогічній і науково-методичній літературі, науково обґрунтувати сутність та особливості навчальної дії контролю у навчальній діяльності.

2. Розкрити досвід шкільної практики формування навчальної дії контролю у молодших школярів в умовах розвивального навчання.

3. Розробити й науково обґрунтувати дидактичну систему формування навчальної дії контролю в молодших школярів, експериментально її перевірити.

4. Скласти методичні рекомендації для вчителів початкової школи з питань формування навчальної дії контролю в молодших школярів.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що ефективність процесу формування в молодших школярів навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення ними самоконтролю можна значно підвищити, якщо теоретично обґрунтувати і реалізувати в навчанні дидактичну систему, яка передбачає: забезпечення формування в молодших школярів позитивного ставлення до здійснення контролю навчальної діяльності та вмінь визначати цілі цієї діяльності; оволодіння молодшими школярами практичними та розумовими операціями, що входять до складу навчальної дії контролю на етапах створення, застосування певного способу дії й перевірки правильності його використання; підготовку молодших школярів до оціночно-рефлексивної діяльності.

Методологічна та теоретична основа дослідження ґрунтується на наукових положеннях про діалектичний взаємозв'язок теорії та практики, роль діяльності в розвитку особистості, концепціях цілісного і системного підходів до вивчення педагогічних процесів; теорії особистісно-орієнтованого навчання, суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічному процесі (Ш. Амонашвілі, І. Бех, В. Вихрущ, Г. Пономарьова, О. Савченко, В. Сухомлинський, І. Якиманська та інші), формування навчальних умінь (Ю. Бабанський, В. Паламарчук та інші), організації самостійної роботи (В. Буряк, Б. Єсіпов, А. Линда, О. Савченко та інші); вченні Л. Виготського про провідну роль навчання в розвитку дитини та про зону “найближчого розвитку”; теорії діяльності та її ролі в розвитку особистості (М. Басов, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн); теорії навчальної діяльності та розвивального навчання (В. Давидов, О. Дусавицький, Г. Костюк, І. Лернер, С. Максименко, В. Репкін, В. Сухомлинський, Г. Цукерман, Д. Ельконін та інші).

Вихідні концептуальні положення ґрунтуються на Законі України “Про

освіту”, Національній доктрині розвитку освіти.

У процесі реалізації завдань дослідження було використано комплекс **методів:**

- *теоретичних:* аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури з проблеми формування навчальної дії контролю в молодших школярів з метою визначення сутності цієї навчальної дії, її функцій, специфіки, показників сформованості в процесі засвоєння учнями теоретичних понять у колективно-розподіленій навчальній діяльності, що дало можливість визначити стан реалізації завдань формування навчальної дії контролю в учнів початкової школи й теоретично обґрунтувати дидактичну систему, спрямовану на формування в молодших школярів цієї навчальної дії в розвивальному навчанні;

- *емпіричних:* діагностичні (вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів, анкетування, бесіди, педагогічне спостереження) з метою визначення особливостей реалізації досліджуваної проблеми в практиці розвивального початкового навчання; педагогічний експеримент для перевірки ефективності запропонованої дидактичної системи;

- *методи математичної обробки* було використано для аналізу отриманих експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Експериментально-дослідна робота проводилася на базі Спеціалізованої економіко-правової школи з поглибленим вивченням англійської мови Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія”.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором:

- *вперше розроблено*, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено дидактичну систему формування навчальної дії контролю в учнів початкових класів в розвивальному навчанні, яка передбачає: оволодіння молодшими школярами операціями навчальної дії в їх взаємозв’язку в ході здійснення ними навчальної діяльності на етапах створення, застосування певного способу дії й перевірки правильності його вживання;

- *виявлено* особливості викладання та учіння в контексті оволодіння молодшими школярами всіма операціями навчальної дії контролю (школа 1–4) (формулювання мети перевірки колективних або індивідуальних дій перед виконанням завдання; організація роботи з колективного створення учнями зразків способів дій і фіксації колективно створених зразків у моделях та інструкціях; організація роботи з колективного створення способів самоперевірки; залучення учнів до формулювання порад з пошуку й виправлення помилок; навчання корекції чужої та своєї роботи; залучення учнів до планування і проведення фрагментів уроків контролю й оцінки тощо);

- *розкрито* специфіку формування навчальної дії контролю в шестирічних школярів (організація ігор “контролер-виконавець” у різних видах і формах діяльності; з’ясування й фіксація об’єктів і меж перевірки; складання і використання спеціальних засобів наочності; вживання персонажних образів,

що припускаються помилок, та інше).

Подальшого розвитку дістали способи формування навчальної дії контролю в молодшому шкільному віці (навчання молодших школярів здійсненню контролю за власними діями в процесі застосування певного способу дії; залучення учнів до визначення системи знань й умінь у процесі оволодіння поняттями, використання ними відповідних завдань; організація проведення молодшими школярами фрагментів уроків контролю й оцінки; добір і колективне складання особливих засобів наочності, використання можливостей творчої уяви тощо).

Уточнено та систематизовано базовий категоріально-понятійний апарат (здійснено порівняльну характеристику суттєвих ознак самоконтролю як компоненту учіння й навчальної дії контролю, як компоненту навчальної діяльності, уточнено дефініцію “навчальна дія контролю”).

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування в навчальному процесі створеної автором дидактичної системи, чому сприяють розроблені методичні рекомендації та методичні посібники для вчителів, створені навчальні посібники для молодших школярів.

Теоретичні та експериментальні матеріали результатів дослідження представлено в лекційному курсі “Методика викладання математики”, який читається у Центрі психології та методики розвивального навчання (м. Харків) (довідка № 3 від 30 січня 2008 р. про впровадження результатів дослідження); впроваджено у навчально-виховний процес Спеціалізованої економіко-правової школи з поглибленим вивченням англійської мови Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія” (довідка № 329 від 25 червня 2007 р. про впровадження результатів дослідження).

Висновки дослідження *можуть бути використані* у підготовці підручників, навчальних посібників з педагогіки, написанні студентами курсових і дипломних робіт у педагогічних вищих навчальних закладах.

Особистий внесок автора в статтях, написаних у співавторстві, полягає в узагальненні положень, що характеризують особливості формування самоконтролю в початковій ланці освіти й у висвітленні тих методичних аспектів уроків (з першого по четвертий клас), що безпосередньо спрямовані на формування в учнів навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення самоконтролю.

Вірогідність наукових положень, отриманих результатів та висновків дисертаційного дослідження забезпечується обґрунтованістю основоположних методологічних і теоретичних положень; відповідністю методів та методик здійснення дисертаційного дослідження його меті й завданням; використанням теоретичних й емпіричних методів дослідження; репрезентативністю й математичною обробкою дослідних даних, сполученням якісного та кількісного аналізу; тривалістю експерименту, можливістю його повторення; особистою участю автора в проведенні педагогічного експерименту; доказовістю і логічною несуперечливістю його висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було представлено на Всеукраїнських та обласних конференціях,

семінарах, а саме: II Всеукраїнській науково-практичній конференції Асоціації розвивального навчання (м. Київ, 2002 р.), “Розвивальна освіта: стан і перспективи” (м. Київ, 2006 р.), “Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону” (м. Ялта, 2006 р.), “Наступність як умова створення культурно-освітнього середовища школи” (м. Харків, 2007 р.), “Розвивальне навчання на Харківщині: стан і перспективи” (м. Харків, 2002 р.), “Шестирічки в школі: проблеми та перспективи” (м. Харків, 2007 р.).

Основні положення і висновки дисертації доповідались й обговорювались на засіданнях кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (1999–2008 рр.), на десятих науково-практичних конференціях Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія” (1999–2008 рр.).

Результати дослідження знайшли відбиття в авторських методичних посібниках для вчителів початкової школи і навчальних посібниках для молодших школярів. Посібники були відзначені на шістьох Обласних виставках-ярмарках педагогічних ідей (м. Харків). Посібники були відзначені двома грамотами, шістьма дипломами I ступеня та трьома дипломами III ступеня.

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження відображено у 17 публікаціях автора (серед них 13 одноосібних). З них: 6 в статтях, опублікованих у провідних наукових фахових виданнях України, 5 в публікаціях у збірниках тез доповідей на наукових конференціях, 6 в методичних посібниках для вчителів та навчальних посібниках для учнів.

Структура й обсяг дисертації обумовлені логікою наукового пошуку. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел й додатків. Загальний обсяг роботи становить 219 сторінок, з них 159 сторінок основного тексту. Дисертація містить 19 таблиць та 2 рисунки. Список використаної літератури вміщує 270 найменувань. У роботі представлено 15 додатків на 30 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність вибору теми дослідження, визначено його об’єкт, предмет, мету, завдання, сформульовано гіпотезу, викладено методологічні й теоретичні основи, висвітлено основні етапи дослідно-експериментальної роботи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість отриманих результатів, представлено основні методи дослідження, наведено дані про апробацію і впровадження результатів наукової роботи.

У першому розділі – “Питання формування навчальної дії контролю в психолого-педагогічних дослідженнях та практиці школи” – представлено результати теоретичного аналізу проблеми в психологічному і педагогічному аспектах; уточнено педагогічну сутність базових понять дослідження; узагальнено досвід шкільної практики формування навчальної дії контролю в молодших школярів в умовах розвивального навчання;

представлено теоретичне обґрунтування дидактичної системи формування навчальної дії контролю в молодших школярів.

Аналіз психолого-педагогічної наукової літератури дозволив розкрити поняття “самоконтроль”, схарактеризувати його мету, об’єкти, галузь застосування, функції, види, структуру, зв’язок із поняттями “саморегуляція” та “самооцінка”.

Самоконтроль як одна з вищих форм саморегуляції виступає обов’язковим елементом учіння й забезпечує взаємозв’язок результатів учіння з його цілями, впливаючи на активність учня в навчальному процесі, свідомість його дій, досягнення позитивних навчальних результатів і вимагає цілеспрямованого поступового формування, починаючи з молодшого шкільного віку (Е. Александрова, І. Аргинська, Ю. Батій, Г. Бебрешвили, О. Воронцов, П. Гальперін, С. Кабільницька, К. Маланюк, М. Маланюк, К. Мальцева, А. Никуліна, В. Оконь, В. Оніщук, Л. Рабінович, Н. Романова, З. Романюк, О. Савченко, М. Скаткін, Г. Собієва).

Одним із сучасних варіантів реалізації завдання формування самоконтролю в початковій ланці освіти є підхід, запропонований у системі розвивального навчання, за яким саморозвиток школяра здійснюється в навчальній діяльності, предметом якої є засвоєння теоретичних понять та оволодіння загальними способами дій. До структури навчальної діяльності віднесено навчальну задачу й навчальні дії, зокрема, навчальну дію контролю, що виступає узагальнюючим умінням для здійснення молодшим школярем самоконтролю, тому що вона вимагає систематичної рефлексії дій, має сталу структуру, здійснюється на кожному етапі розв’язання певної навчальної задачі й сприяє успішному розв’язанню навчальних завдань через пошук й використання в них загальних принципів.

Учень як суб’єкт навчання поступово привласнює навчальну дію контролю і стає суб’єктом контролю. При цьому об’єктом контролю для нього є змістовний та організаційний компоненти навчальної діяльності.

У дисертації схарактеризовано місце навчальної дії контролю в здійсненні навчальної діяльності, її мету, об’єкти, галузь застосування, функції, види, структуру.

Доведено, що змістом навчальної дії контролю є перевірка відповідності результатів процесу перетворення тому способу дії, який формується. Предметом виступає не кінцевий результат роботи, а способи одержання цього результату (В. Рєпкін). Метою здійснення навчальної дії контролю є усвідомлення принципу побудови способу дії та перевірка правильності використання цього способу. Її об’єктами є принцип побудови способу дії та процес і результат використання зразка способу дії при розв’язанні навчальних задач. Отже, вона функціонує на кожному етапі здійснення навчальної діяльності.

У навчальній дії контролю виділяють мотиваційну та змістовну (операціонально-технічну) сторони, які необхідно реалізовувати в процесі її формування (Д. Ельконін, К. Поліванова, Г. Цукерман). Мотиваційна сторона цієї навчальної дії стає для учня предметом активного засвоєння в спеціально

організованій спільній діяльності молодших школярів, специфіка якої вимагає від них контролювати дії один одного. Така особливість формування навчальної дії контролю обумовила визначення в ній ще однієї функції – соціальної, коли кожен учень усвідомлює взаємозв'язки і взаємозалежності в процесі відносин з однокласниками, які виникають у ході спільної діяльності.

Своєрідність навчальної дії контролю зумовлює визначення таких її видів, як рефлексивний контроль та контроль-увага (В. Давидов, В. Репкін, Г. Романко й інші). У ситуаціях аналізу способів дії здійснюється рефлексивний контроль. Необхідність такого аналізу виникає в умовах нової навчальної задачі. Об'єктом рефлексивного контролю виступає спосіб дії. Об'єктом контролю-уваги є застосування знайомого способу дії в межах знайомої навчальної задачі.

Навчальна дія контролю передбачає: визначення мети перевірки дій на основі позитивної мотивації, виконання пробних дій, засвоєння зразка, співвіднесення роботи зі зразком і використання засобів самоперевірки, оцінку якості виконання роботи, виявлення помилок і аналіз їх причин, корекцію роботи, з'ясування меж знань. Визначення цих компонентів і встановлення між ними зв'язків обумовлені якісними характеристиками навчальної дії контролю й структурою навчальної діяльності. Склад і послідовність операцій навчальної дії контролю не залежать від навчального предмету, але передбачають засвоєння теоретичних понять у ході розвивального навчання.

У виконаному дослідженні схарактеризовано самоконтроль у традиційному навчанні та навчальну дію контролю як узагальнююче вміння для здійснення самоконтролю в розвивальному навчанні з погляду на їх суттєві ознаки, що представлено в табл.1.

Таблиця 1

Характеристика самоконтролю у традиційному навчанні (ТН) та навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення самоконтролю в розвивальному навчанні (РН)

Аспекти аналізу	Самоконтроль (ТН)	Навчальна дія контролю (РН)
1	2	3
Мета	Перевірка правильності використання зразка способу дії	Усвідомлення принципу побудови способу дії; перевірка правильності використання зразка способу дії
Об'єкт	Результат і процес використання зразка способу дії	Принцип побудови способу дії; процес та результат використання зразка способу дії при розв'язанні навчальних задач
Галузь застосування	Контрольно-регулятивний етап процесу навчання (ситуація перевірки використання знайомого способу дії)	Різні етапи здійснення навчальної діяльності (ситуація пошуку нового способу дії; ситуація перевірки використання знайомого способу дії)
Результат засвоєння	Конкретне вміння	Узагальнююче вміння
Основні структурні елементи	Визначення мети діяльності; засвоєння зразка; порівняння послідовності й результату виконання завдання зі зразком; аналіз помилок; корекція	Визначення мети діяльності; здійснення “проб” з примірювання шляхів побудови загального способу дії до умов нової навчальної задачі; засвоєння зразка; порівняння послідовності й результату розв'язання знайомої задачі зі зразком; аналіз помилок; корекція; визначення меж застосування способу дії.

1	2	3
Шлях передачі зразка	Показ зразка вчителем	Створення зразка в ході організації навчальної взаємодії
Особливості засвоєння зразка	Усвідомлення орієнтовної основи дії (зразка); взаємоконтроль; бажаний аналіз можливих помилок	Усвідомлення орієнтовної основи дії (зразка); взаємоконтроль (включає складання й використання своїх завдань); обов'язковий аналіз можливих помилок
Результат здійснення	Перевірка використання знайомого способу дії – зразка (при необхідності – корекція дії за знайомим зразком); підвищення рівня навчальної самостійності	Усвідомлення принципу побудови способу дії; побудова способу дії, що відповідає умовам нової навчальної задачі; перевірка використання знайомого способу дії – зразка (при необхідності – корекція дії за знайомим зразком); підвищення рівня навчальної самостійності
Зв'язок із самооцінкою	Виступає основою ретроспективної самооцінки	Виступає основою прогностичної й ретроспективної самооцінки

Це дозволило уточнити дефініцію “навчальна дія контролю” та визначити її як структурний елемент навчальної діяльності, що має рефлексивну природу, безпосередньо впливає на здійснення учнем кожного акту цієї діяльності шляхом усвідомлення ним принципів побудови певного способу дій, участі в його побудові, перевірці правильності використання цього способу в умовах засвоєння теоретичних понять, тобто *навчальна дія контролю розглядається як система практичних і розумових дій, які учень здійснює на основі рефлексії з метою перевірки відповідності певного способу дій умовам нової навчальної задачі й правильності вживання цього способу в умовах відомої навчальної задачі.*

Здійснення молодшими школярами навчальної дії контролю виступає важливим чинником забезпечення розвивального характеру початкового навчання. Аналіз стану формування в молодших школярів навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення самоконтролю свідчить, що в програмах, складених для учнів чотирирічної початкової школи за системою розвивального навчання (Д. Ельконін-В. Давидов), контрольні оцінні вміння молодших школярів на кожен рік початкового навчання не визначені. Результати проведеного анкетування 43 вчителів, що реалізують цю освітню систему, доводять наявність у педагогів професійних труднощів при здійсненні завдання формування навчальної дії контролю.

Аналіз 207 уроків, які відвідав дисертант, дозволив визначити, що серйозною причиною, яка перешкоджає повноцінному формуванню навчальної дії контролю в молодших школярів у практиці розвивального навчання, є недостатнє розуміння педагогами суттєвих складових цього процесу в їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що вимагає розробки й обґрунтування дидактичної системи, представленої на рис.1.

Отже, запропонована дидактична система передбачає реалізацію сукупності компонентів, які забезпечують формування в молодших школярів навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення самоконтролю.

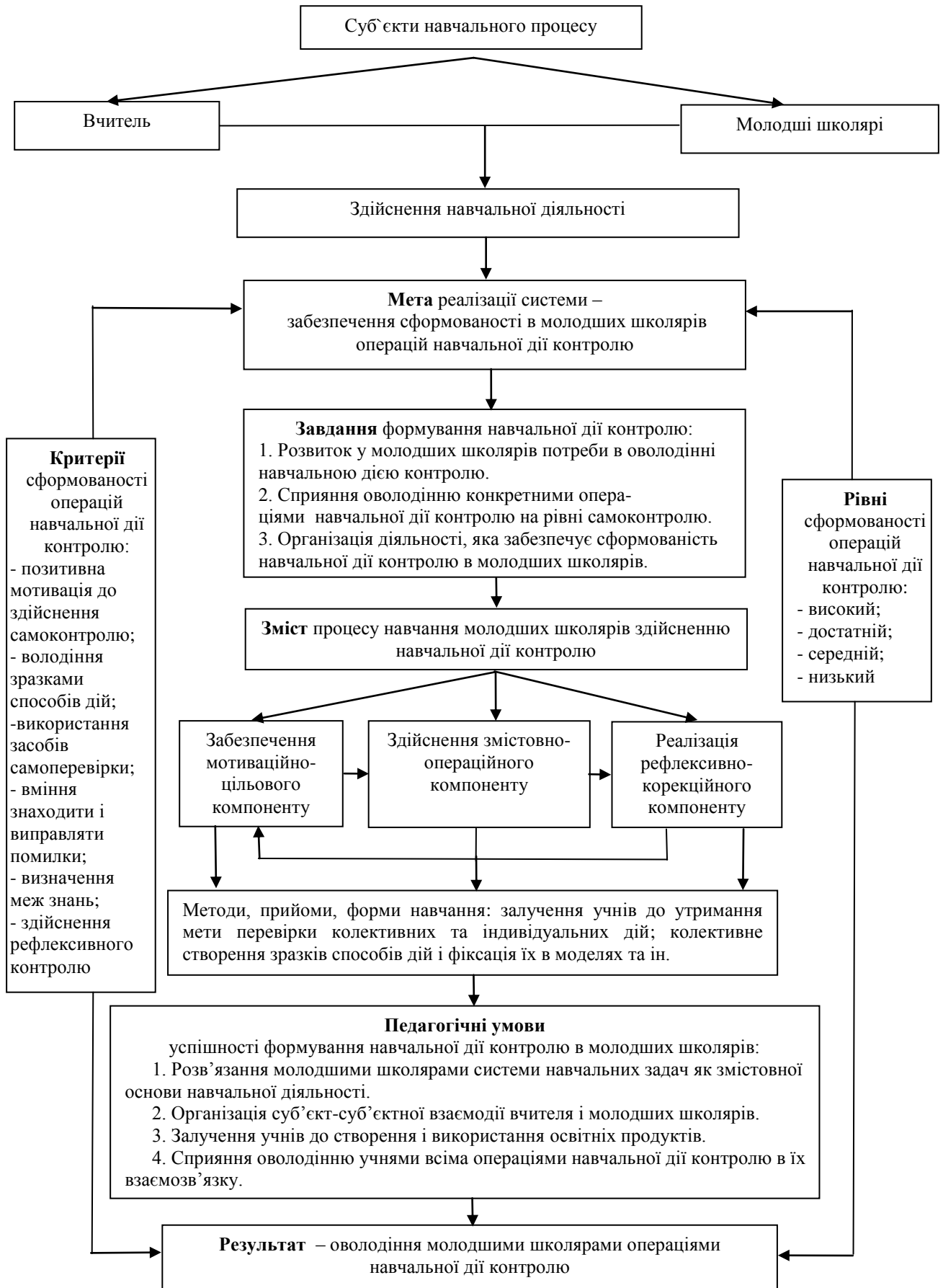

Рис.1 Дидактична система формування навчальної дії контролю в молодших школярів.

У другому розділі – “Експериментальна перевірка дидактичної системи формування навчальної дії контролю у молодших школярів” – розкрито загальні питання організації та проведення педагогічного експерименту; схарактеризовано зміст і методику реалізації запропонованої дидактичної системи в практику розвивального навчання; представлено якісний аналіз результатів й математичну обробку експериментальних даних школярів в умовах розвивального навчання.

Педагогічний експеримент проведено з першого по четвертий класи, починаючи з 2001 по 2005 рр. Було виділено: експериментальний клас Е1 (27 осіб) – учнівський колектив, у навчанні якого за системою розвивального навчання була реалізована дидактична система формування навчальної дії контролю, та експериментальний клас Е2 (27 осіб) – учнівський колектив, формування навчальної дії контролю в якому відбувалося лише за рахунок розвивального характеру навчання (без реалізації розробленої системи); контрольний клас К (26 осіб) – учнівський колектив, в якому здійснювалося навчання за традиційною системою.

У ході констатувального етапу педагогічного експерименту було виявлено, що класні колективи були приблизно рівними за статевим і віковим складом.

За допомогою спеціального цілісного діагностичного комплексу проводилося визначення рівня психолого-педагогічної готовності шестирічних дітей до шкільного навчання.

За цією методикою в класі Е1 було виявлено повну загальну готовність у 70,37% учнів, відносну загальну готовність – у 29,63% молодших школярів. В учнів цього класу не було зафіксовано відносної загальної неготовності. У класі Е2 повну загальну готовність зафіксовано у 74,07% учнів, відносну загальну готовність – у 18,52% школярів, відносну загальну неготовність – у 7,41% учнів. У контрольному класі повну загальну готовність встановлено у 73,08% учнів, відносну загальну готовність – у 23,07% учнів, відносну загальну неготовність – у 3,85% молодших школярів.

Отримані дані засвідчили відсутність значних розбіжностей у результатах між учнями експериментальних і контрольних класів.

У процесі формування етапу експерименту було проведено понад 1000 уроків математики, української та російської мов. Цей етап педагогічного експерименту проводився з першого по четвертий клас у звичайних умовах навчально-виховного процесу.

Навчання молодших школярів визначенню мети діяльності та створення у них позитивної мотивації до здійснення перевірки, оцінки і корекції дій відбувалося в ході забезпечення *мотиваційно-цільового компоненту* запропонованої дидактичної системи за такими напрямками: 1) залучення молодших школярів до цілепокладання для контролю колективних дій, спрямованого на визначення відповідності нового способу дії умовам нової навчальної задачі; 2) організація прийняття молодшими школярами мети,

визначеної вчителем і усвідомлення ними цілей, спрямованих на здійснення перевірки індивідуальних дій, пов'язаних з перевіркою правильності самостійного використання відомого способу дії в межах знайомої навчальної задачі.

Навчання молодших школярів виконувати пробні дії, засвоєння ними зразка, співвіднесення роботи зі зразком та використання засобів самоперевірки проходило в межах *змістовно-операційного компонента* розробленої дидактичної системи, здійснення якого обумовило організацію навчання молодших школярів за такими напрямками: 1) організація колективного виконання пробних дій у процесі пошуку розв'язання практичних, навчально-практичних і навчальних задач; 2) навчання роботи у відповідності до наданого вчителем зразка, колективного створення зразків способів дій та індивідуального використання зразків; 3) забезпечення використання засобів самоконтролю, запропонованих педагогом й колективного створення і індивідуального використання засобів самоконтролю; 4) навчання здійснення різних видів самоконтролю; 5) організація складання і використання завдань різних видів; 6) реалізація навчального співробітництва в різних формах роботи і свідомий вибір форм роботи.

Навчання молодших школярів оцінювати правильність виконання роботи, визначати помилки і аналізувати їх причини, здійснювати корекцію роботи, з'ясовувати межі знань відбувалося шляхом реалізації *рефлексивно-корекційного компонента* розробленої дидактичної системи, що передбачало проведення спеціальної роботи: 1) формування в учнів ретроспективної оцінки власних дій при роботі з відомою навчальною задачею і залучення їх до здійснення прогностичної оцінки дій для оцінювання можливостей розв'язання нової навчальної задачі; 2) формування свідомого ставлення до помилок; 3) навчання молодших школярів виявляти помилки і коректувати роботу; 4) навчання визначати межі застосування певного способу дії; 5) залучення школярів до проведення фрагментів уроків контролю й оцінки та до здійснення рефлексії дій.

Забезпечення вищезазначених компонентів дидактичної системи відбувалося в процесі спеціальної організації викладання та учіння. Здійснення цієї роботи вимагало організації змістовного співробітництва вчителя й учнів та учнів між собою в різних формах навчальної роботи й свідомого вибору молодшими школярами форм роботи.

У табл. 2 представлено організацію навчального процесу в ході реалізації запропонованої дидактичної системи формування навчальної дії контролю в молодших школярів.

Наявність важливих особливостей розвитку і діяльності шестирічних першокласників обумовила специфіку організації роботи з формування всіх операцій навчальної дії контролю з шестирічними школярами в межах дидактичної системи.

Зокрема, перевага у першокласників ігрових інтересів обумовила добір навчальних за змістом й ігрових за формою задач та цілеспрямоване вживання

Реалізація дидактичної системи формування навчальної дії контролю на уроках основного циклу (школа 1-4)

Компоненти	Викладання	Учні
1	2	3
Мотиваційно-цільовий	Формулювання мети перевірки колективних або індивідуальних дій до виконання завдання та її фіксація. Проміжна рефлексія (співвіднесення мети й результату роботи). Залучення учнів до створення й використання засобів фіксації мети діяльності (малюнків, плакатів, планів і ін.)	Прийняття мети перевірки колективних або індивідуальних дій до виконання завдання, її утримання в ході виконання завдання, уроку або системи уроків. Участь у створенні й використанні засобів фіксації мети і у співвіднесенні мети й результату роботи
	Залучення учнів до планування дій. Фіксація плану. Проміжна рефлексія (зі зверненням до плану)	Участь у колективному плануванні дій (робота з наступним завданням на певному уроці або в системі уроків). Співвіднесення колективних дій із планом
	Створення ситуацій, у яких учні перевіряють чужі та свої дії (взаємоконтроль; використання персонажних образів)	Здійснення функцій “учителя” й “учня” у взаємоконтролі. Колективний опис персонажних образів та їх зображення
	З’ясування об’єктів контролю	Участь у з’ясуванні об’єктів контролю
	Навчання формулювати поради тому, хто припустився помилку в самостійній роботі. Використання їх у колективній і індивідуальній роботі	Формулювання порад тому, хто припустився помилку у самостійній роботі
Змістовно-операційний	Організація ситуації розриву при виконанні предметних дій (ускладнення, обумовлені невідповідністю відомого способу дій умовам нової задачі)	Зупинка діяльності. Усвідомлення необхідності визначити причину ускладнень
	Заохочення дитячої ініціативи в “розумному запитуванні”, фіксація запитань	Формулювання запитань дорослому за змістом роботи
	Організація пробних дій, обговорення їх відповідності умовам нової практичної задачі	Виконання пробних дій. Участь у їх колективному аналізі
	Організація роботи з колективного створення учнями зразків способів дій	Виконання предметних дій і колективне створення моделей, розробка інструкцій
	Цілеспрямоване використання образів, що відображують істотні ознаки зразка й запропоновані учнями	Участь у створенні, фіксації й обговоренні відповідних образів
	Організація взаємоконтролю	Участь у взаємоконтролі
	Добір завдань для колективного визначення способів самоперевірки	Виконання завдань, що вимагають використання певних способів самоперевірки
	Заохочення дитячої ініціативи у використанні та створенні способів самоперевірки	Створення і використання способів самоперевірки
Рефлексивно-корекційний	Запис оцінних суджень	Виділення у власній роботі найбільш вдалих фрагментів
	Залучення учнів до розробки критеріїв оцінювання роботи	Участь у визначенні критеріїв оцінювання роботи. Самооцінювання роботи відповідно до визначених критеріїв
	Використання різних засобів фіксації змістовної оцінки роботи (зірок, медалей, плакатів, “Доріжок успіху” тощо). Використання дванадцятибальної оцінної шкали. Залучення учнів до її розробки	Участь у створенні певних засобів фіксації змістовної оцінки роботи, їх використання. Участь у розробці дванадцятибальної шкали. Здійснення за її допомогою взаємооцінки та самооцінки
	Навчання визначати причини можливих помилок	Участь у колективному визначенні причин можливих помилок
	Організація роботи зі складання учнями завдань із помилками певних видів й заповнення Довідника помилок	Участь у складанні завдань із помилками певних видів і заповненні Довідника помилок
	Проведення спеціальних ігор (“На помилках вчаться” та ін.). Диференційоване виправлення помилок. Бесіди з учнями	Участь у спеціальних іграх. Участь у пошуку й виправленні помилок у своїй роботі
	Навчання корекції чужої та своєї роботи	Складання для однолітків завдань, які вимагають корекції
	Організація фіксації меж знання. Використання засобів такої фіксації	Участь у фіксації меж знання за допомогою малюнків і плакатів. Звертання до засобів такої фіксації
	Залучення учнів до планування і проведення фрагментів уроків контролю й оцінки	Участь у плануванні та проведенні фрагментів уроків контролю й оцінки
	Залучення молодших школярів до рефлексії. Навчання виконання спеціальних рефлексивних малюнків та їх використання	Здійснення рефлексії (зокрема, створення спеціальних рефлексивних малюнків)

персонажних образів. Практичне або ігрове ставлення шестирічок до задач, які

розв'язуються, вимагало систематичної організації практичних дій на різному предметному змісті та навчання учнів з'ясування практичного результату роботи і нового навчального змісту. Сензитивний період розвитку наочно-образного і наочно-схематичного мислення зумовив широке використання засобів наочності (плакатів, малюнків, моделей, схем та ін.). Спрямованість уваги на результат, а не на спосіб дії потребувала систематичної організації поопераційного контролю дій (через надання спеціальних завдань, фіксацію й промовляння етапів контролю, обговорення процесу здійснення кожного етапу контролю та ін.). Невміння шестирічних першокласників визначати об'єкти перевірки зумовило чітке з'ясування вчителем об'єктів перевірки до моменту її здійснення. Невміння користуватися зразками з метою здійснення самоконтролю вимагало наведення прикладів і надання спеціальних інструкцій щодо використання зразків для перевірки правильності виконання завдання та ін.

На контрольному етапі педагогічного експерименту показниками результативності експериментальної роботи було обрано оволодіння молодшими школярами операціями навчальної дії контролю, а саме: виявлення позитивної мотивації до здійснення самоконтролю, використання зразків способів дій та співвіднесення власних дій із ними, вживання конкретних способів самоперевірки, пошук і корекція помилок, визначення меж знань, здійснення рефлексивного контролю. У дисертації описано методику виміру цих показників.

Контрольні зрізи в ході педагогічного експерименту були здійснені в експериментальних й контрольному класах одночасно за єдиною методикою.

Результати аналізу експериментальної роботи з реалізації запропонованої дидактичної системи формування навчальної дії контролю в молодших школярів представлено в табл.3.

Таблиця 3

Дані про сформованість операцій навчальної дії контролю в учнів четвертих класів (у %)

Рівні сформованості та характеристика здійснення операцій	Клас	Дані контрольного експерименту	Дані контрольного експерименту	Контрольні дані
	1	Е1 (27)	Е2 (27)	К (26)
Мотивація здійснення самоконтролю				
Виявляють інтерес до здійснення самоконтролю й здійснюють його в самостійній роботі за власною ініціативою		96,30	85,18	65,39
Не виявляють інтерес до здійснення самоконтролю		3,70	14,82	34,61
Засвоєння зразків способів дій і співвіднесення власних дій із зразками				
Високий (правильно добирають і вживають всі зразки способів дій, співвідносять власні дії із зразками)		25,93	14,82	7,69
Достатній (правильно добирають зразки способів дій і допускають 1–3 помилки при вживанні цих способів або в ході співвіднесення)		62,96	48,15	57,69
Середній (не завжди правильно добирають зразки способів дій і допускають 4–6 помилок)		0	33,33	23,08
Низький (не завжди правильно добирають зразки способів дій, допускають більш, ніж 6 помилок)		11,11	3,70	11,54

1	2	3	4
Знаходження помилок, їх корекція			
Високий (знаходять усі помилки в чужій роботі й правильно їх виправляють)	29,63	0	0
Достатній (пропускають 1–2 помилки в чужій роботі, правильно виправляють усі знайдені помилки)	37,04	48,15	38,46
Середній (пропускають 3–4 помилки в чужій роботі, не завжди правильно виправляють знайдені помилки)	33,33	44,44	46,15
Низький (пропускають 5 та більше помилок у чужій роботі, неправильно виправляють знайдені помилки)	0	7,41	15,39
З'ясування меж знань			
Високий (з'ясовують всі ситуації вживання відомих і невідомих способів дій і правильно використовують відповідні способи перевірки)	44,44	7,41	7,69
Достатній (допускають 1-2 помилки)	29,63	59,26	19,23
Середній (допускають 3-4 помилки)	11,11	22,22	15,39
Низький (допускають більше 4 помилок)	14,82	11,11	57,69
Здійснення рефлексивного контролю			
Самостійно визначають ситуацію появи нової навчальної задачі	70,37	55,56	15,39
За допомогою дорослого визначають ситуацію появи нової навчальної задачі	25,93	37,03	53,85
Не визначають ситуацію появи нової навчальної задачі	3,70	7,41	30,76

На основі аналізу результатів контрольного експерименту доведено різницю в рівнях сформованості операцій навчальної дії контролю в експериментальних і контрольному класах.

Констатація позитивних наслідків проведеного експерименту підтвердила правильність висунутої нами гіпотези, мети, завдань і шляхів їх реалізації в умовах навчального процесу і засвідчила ефективність запропонованої дидактичної системи.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз проблеми і аналіз результатів експериментального дослідження дозволили сформулювати такі загальні висновки:

1. Теоретичне узагальнення питань формування самоконтролю в молодших школярів є основою визначення навчальної дії контролю як узагальнюючого вміння для здійснення самоконтролю в умовах розвивального навчання, яка є структурним елементом навчальної діяльності, що має рефлексивну природу, безпосередньо впливає на здійснення учнем кожного акту цієї діяльності шляхом усвідомлення ним принципів побудови певного способу дій, участі в його побудові, перевірці правильності використання цього способу в умовах засвоєння теоретичних понять, тобто навчальна дія контролю розглядається як система практичних та розумових дій, які учень здійснює на основі рефлексії з метою перевірки відповідності певного способу дій умовам нової навчальної задачі й правильності вживання цього способу в умовах відомої навчальної задачі.

2. У дослідженні узагальнено досвід шкільної практики формування навчальної дії контролю в умовах розвивального навчання і встановлено, що причиною, яка гальмує її повноцінне формування в молодших школярів, є недостатнє розуміння педагогами суттєвих складових цього процесу в їх взаємозв'язку (недостатнє урахування особливостей розвитку і діяльності шестирічних першокласників, відсутність динаміки у розподілі контрольних оцінних функцій між учителем і учнями тощо).

3. Розроблено і науково обґрунтовано дидактичну систему формування навчальної дії контролю, мета якої полягає в забезпеченні сформованості у молодших школярів операцій навчальної дії контролю, що досягається шляхом розв'язання таких завдань: розвиток у молодших школярів потреби в оволодінні навчальною дією контролю; сприяння опануванню конкретними операціями цієї навчальної дії на рівні самоконтролю; організацію діяльності, спрямованої на оволодіння теоретичними поняттями.

Зміст проведеного формувального етапу педагогічного експерименту передбачав забезпечення мотиваційно-цільового, змістовно-операційного і рефлексивно-корекційного компонентів процесу навчання молодших школярів здійсненню навчальної дії контролю.

Встановлено, що успішність цієї роботи визначається оптимальним вибором форм, методів та прийомів роботи, які відповідають віковим особливостям молодших школярів та логіці розв'язання системи навчальних задач.

4. Обґрунтовано специфіку формування операцій навчальної дії контролю в шестирічних першокласників у відповідності до особливостей їх психічного розвитку і діяльності (добір навчальних за змістом та ігрових за формою завдань, організація ігор "контролер-виконавець" у різних видах та формах діяльності, вживання спеціального персонажного образу, який навмисно припускає помилок, тощо).

5. Реалізовано педагогічні умови успішності функціонування дидактичної системи, а саме:

1) розв'язання молодшими школярами системи навчальних задач як змістовної основи навчальної діяльності, що сприяє усвідомленню учнями принципів побудови способів дій та здійсненню рефлексії у процесі їх створення, використання та перевірки;

2) організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і молодших школярів, яка спрямована на здійснення учнями контрольних оцінних функцій у ході учіння;

3) залучення молодших школярів до створення та використання освітніх продуктів (цілей діяльності, моделей, способів самоперевірки, збірки завдань, порад щодо запобігання й усунення помилок, малюнків рефлексивного змісту, засобів фіксації меж знань тощо), що впливає на сформованість в них навчально-пізнавальних мотивів як провідних у навчанні і на якість здійснення ними операцій навчальної дії контролю;

4) опанування учнями операцій навчальної дії контролю у взаємозв'язку з урахуванням їх вікових особливостей з першого по четвертий

клас сприяє результативності оволодіння ними мотиваційною та операціонально-технічною сторонами навчальної дії контролю.

6. Експериментальна перевірка розробленої дидактичної системи довела її ефективність, що знайшло виявлення у досягненні поставленої мети, а саме в успішному оволодінні учнями операціями навчальної дії контролю, які характеризують здійснення контролю-уваги (використання зразків способів дій та співвіднесення власних дій із зразками, вживання засобів самоконтролю за власною ініціативою, знаходження й виправлення помилок, з'ясування меж знань) й опанування ними рефлексивним контролем.

Виявлено, що молодші школярі успішно оволоділи мотиваційною та операціонально-технічною сторонами навчальної дії контролю.

7. Розроблено науково-методичні рекомендації для учителів початкових класів стосовно використання дидактичної системи формування навчальної дії контролю у молодших школярів в умовах розвивального навчання.

Проведене дослідження не вичерпує окреслену проблему. Перспективними аспектами дослідницької діяльності можуть бути: вивчення впливу оволодіння школярами операціями навчальної дії контролю на особистісний розвиток учнів, обґрунтування подальшої роботи з формування навчальної дії контролю в ході дванадцятирічного шкільного навчання.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

І. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Толмачова І.М. Формування навчального співробітництва у шестирічних першокласників (система розвивального навчання Д.Б. Ельконіна–В.В. Давидова) / І.М. Толмачова // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2002. – Вип. 9. – С. 97–102.

2. Толмачова І.М. Динаміка розвитку дитячого співавторства на початковому етапі навчання (система розвивального навчання Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова) / О.М. Кондратюк, І.М. Толмачова, З.І. Шилкунова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2002. – Вип. 22. – С. 35–39.

3. Толмачова І.М. Підходи до формування навчальної дії контролю у першокласників / І.М. Толмачова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2004. – Вип. 26. – Ч. 1. – С. 80–89.

4. Толмачова І.М. Робота з математичним довідником як фактор формування навчальної дії контролю / І.М. Толмачова // Педагогіка та психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – К. ; Запоріжжя, 2004. – Вип. 33. – С. 325–330.

5. Толмачова І.М. Використання уяви при формуванні навчальної дії контролю у молодших школярів (система Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова) / І.М. Толмачова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2005. – Вип. 28. – С. 68–79.

6. Толмачова І.М. Організація навчальної взаємодії як фактор становлення суб'єктності молодшого школяра / І.М. Толмачова // Проблеми

сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка та психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ РВНЗ КГУ, 2006. – Вип. 10. В 2 ч. Ч.2. – С. 136–141.

II. Навчально-методичні видання:

7.Толмачева И.Н. Изучение темы “Части речи”. 3 класс / И.Н. Толмачева. – Х. : Центр психологии и методики развивающего обучения, 1998. – 103 с.

8.Толмачева И.Н. Узнаем секреты букв : сб. учеб. заданий и упражнений по обучению грамоте для 1 класса / И.Н. Толмачева. – М. : Дом педагогики, 1999. – 64 с.

9. Толмачова І.М. Вчимося порівнювати : робочий зошит з математики для 1 класу : (програма навчання за системою Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова) / О.М. Кондратюк, І.М. Толмачова. – Х. : Центр психології та методики розвивального навчання, 2001. – 64 с.

10. Толмачова І.М. Частици та ціле : робочий зошит з математики для 1 класу : (програма навчання за системою Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова) / О.М. Кондратюк, І.М. Толмачова. – Х. : Центр психології та методики розвивального навчання, 2003. – 28 с.

11.Толмачова І.М. Ми прийшли до школи / А.А. Назаренко, З.М. Ольховська, І.М. Толмачова. – Х. : Веста : Ранок, 2003. – 144 с.

12.Толмачева И.Н. Организация работы по составлению и использованию учащимися начальной школы сборника заданий : метод. рекомендации / И.Н. Толмачева. – Х. : Изд-во НУА, 2007. – 48 с.

III. Матеріали конференцій:

13.Толмачева И.Н. Формирование действий контроля и оценки у младших школьников в системе Д.Б. Эльконина – В.В. Давыдова / И.Н. Толмачева // Актуальные проблемы гуманитарных наук и их информационное обеспечение : материалы VI науч.-практ. конф. учителей, Харьков, 17 апр. 1999 г. – Х., 1999. – С. 49.

14.Толмачева И.Н. Формирование действия контроля у младших школьников / И.Н. Толмачева // Актуальные проблемы гуманитарных наук и их информационное обеспечение : материалы VII науч.-практ. конф. учителей, Харьков, 22 апр. 2000 г. – Х., 2000. – С. 83–84.

15.Толмачева И.Н. Особенности формирования действия контроля у шестилетних первоклассников / И.Н. Толмачева // Программа и материалы X науч.-практ. конф. учителей, работающих в системе непрерывного образования, Харьков, 12 апр. 2003 г. – Х., 2003. – С. 106–107.

16.Толмачова І.М. Методичний посібник як засіб формування рефлексивної позиції вчителя / І.М. Толмачова // Програма і матеріали XI науч.-практ. конф. учителів, працюючих в системі неперервного освіти, Харків, 3 апр. 2004 г. – Х., 2004. – С. 95–96.

17.Толмачова І.М. Дія оцінки як структурний елемент навчальної діяльності / І.М. Толмачова // Интеграционные процессы в системе образования Украины: проблемы теории и практики : программа и материалы XIV науч.-практ. конф. учителей, 21 апр. 2007 г. / Нар. укр. акад. [и др.]. – Х., 2007. – С. 132–133.

АНОТАЦІЇ

Толмачова І.М. Формування навчальної дії контролю у молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди – Харків, 2008.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням формування навчальної дії контролю у молодших школярів в умовах розвивального навчання.

Доведено необхідність цілеспрямованого формування навчальної дії контролю в молодших школярів в умовах розвивального навчання.

У роботі обґрунтовано та експериментально перевірено дидактичну систему формування навчальної дії контролю в молодших школярів в умовах розвивального навчання. Описано специфіку організації навчального процесу в ході реалізації запропонованої дидактичної системи. З'ясовано особливості організації роботи з формування навчальної дії контролю з шестирічними школярами.

Кількісні та якісні результати експериментальної роботи засвідчили ефективність розробленої дидактичної системи.

Розроблено науково-методичні рекомендації для вчителів початкової школи з питання формування навчальної дії контролю у молодших школярів в ході розвивального навчання.

Ключові слова: самоконтроль, молодший школяр, навчальна діяльність, навчальна дія контролю, дидактична система.

Толмачева І.Н. Формирование учебного действия контроля у младших школьников. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды – Харьков, 2008.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием формирования учебного действия контроля у младших школьников в условиях развивающего обучения.

На основе анализа научной литературы раскрыты психологические и историко-педагогические аспекты рассмотрения проблемы, проанализировано ее современное состояние, охарактеризована сущность понятий “самоконтроль”, “учебная деятельность”, “учебное действие контроля”, “дидактическая система”.

В диссертации теоретически обоснована сущность понятия “учебное действие контроля”. Данное понятие рассматривается как система практических и умственных действий, которые младший школьник осуществляет на основе рефлексии с целью проверки соответствия определенного способа действия условиям новой учебной задачи и

правильности использования этого способа в условиях известной учебной задачи.

Учебное действие контроля охарактеризовано как обобщенное умение, т.к. оно предполагает рефлекссию действий, имеет постоянную структуру, осуществляется на каждом этапе решения учебной задачи и способствует успешному решению системы учебных задач через поиск и использование в них общих принципов.

В исследовании представлена характеристика самоконтроля в традиционном начальном обучении и учебного действия контроля в развивающем обучении с точки зрения их основных показателей.

В работе обобщен опыт школьной практики формирования учебного действия контроля в условиях развивающего обучения.

В диссертации обоснована и экспериментально проверена дидактическая система формирования учебного действия контроля как обобщенного умения для осуществления самоконтроля у учащихся начальной школы.

Целью данной системы определено обеспечение сформированности у младших школьников операций учебного действия контроля. Данная цель была достигнута через решение таких задач: развитие у младших школьников потребности овладения учебным действием контроля; содействие овладению конкретными операциями данного учебного действия на уровне самоконтроля; организацию деятельности, направленной на овладение теоретическими понятиями.

Установлено, что успешность решения этих задач определяется оптимальным выбором форм, методов и приемов работы, которые соответствуют возрастным особенностям младших школьников, и логике решения системы учебных задач для реализации компонентов содержания предложенной дидактической системы.

Выбраны и реализованы следующие педагогические условия успешности формирования учебного действия контроля у младших школьников: решение учащимися системы учебных задач как содержательной основы учебной деятельности; организация субъект-субъектного взаимодействия учителя и младших школьников; привлечение учащихся к созданию и использованию образовательных продуктов; содействие овладению учащимися всеми операциями учебного действия контроля в их взаимосвязи.

Описана специфика организации преподавания и учения в ходе реализации предложенной дидактической системы. Определены, зафиксированы и учтены особенности организации работы по формированию всех операций учебного действия контроля у шестилетних школьников.

Количественные и качественные результаты экспериментальной работы подтвердили правильность выдвинутой гипотезы и засвидетельствовали положительное влияние разработанной дидактической системы на формирование учебного действия контроля у младших школьников.

Разработаны научно-методические рекомендации для учителей начальной школы.

Ключевые слова: самоконтроль, младший школьник, учебная деятельность, учебное действие контроля, дидактическая система.

Tolmachova I. N. Formation of control as junior pupils' studying activity. – Manuscript.

Thesis for competition for the degree of candidate of pedagogical sciences in speciality of 13.00.09 – theory of teaching. – Kharkov State Pedagogical University named after G.S. Skovoroda. Kharkov, 2008.

The thesis is a theoretical and experimental research of the process of formation of control as junior pupils' studying activity.

The thesis presents psychological and historical pedagogical aspects of the problem, the modern state of the problem has been analysed, and conceptions of self-control, studying activity of control, didactic system have been defined.

The necessity of purposeful formation of control as junior pupils' studying activity has been proved.

The thesis considers the studying activity of control as a basic general skill for carrying out self control.

Didactic system of formation of control as junior pupils' studying activity has been scientifically based and tested by experimental work.

The thesis sets objectives and tasks, shows components and pedagogical conditions, criteria and levels of control development, results of introduction of the proposed didactic system into teaching process. Specific character of organization of teaching process in the course of realization of the proposed didactic system has been found out.

The efficiency of the developed didactic system focused on formation of control as junior pupils' studying activity has been proved by the results of experimental work.

Key words: self-control, junior pupil, studying activity, studying activity of control, didactic system.